

Onverwerkt verlies, gedesorganiseerde gehechtheid en beangstigend opvoedersgedrag: Een vooronderzoek*

C. Schuengel, M.H. van IJzendoorn, M.J. Bakermans-Kranenburg en M. Blom**

Samenvatting

Onverwerkt verlies bij ouders blijkt samen te gaan met gedesorganiseerde gehechtheid bij jonge kinderen (Van IJzendoorn, 1995). Een verklaring die is geopperd voor dit verband veronderstelt dat deze ouders zich beangstigend gedragen (Main & Hesse, 1990). We observeerden het gedrag van 16 moeders bij hen thuis. Onverwerkt verlies werd vastgesteld op basis van het gehechtheidsbiografisch interview (George, Kaplan & Main, 1985). Gedesorganiseerde gehechtheid stelden we vast in de Vreemde Situatie procedure. Beangstigend gedrag bleek voor te komen tijdens de thuisobservaties, en samen te hangen met onverwerkt verlies. We vonden echter vooralsnog geen samenhang tussen beangstigend gedrag en desorganisatie.

Inleiding

Het verlies van een geliefde persoon is voor veel mensen de meest ingrijpende ervaring in hun leven. Het is voor de achterblijvers na een sterfgeval vaak moeilijk om de gevoelens van rouw en verdriet te verdragen. Niet alleen blijft er een leegte achter, het sterfproces zelf is voor sommigen ook een uiterst beangstigende ervaring. Bij de meeste mensen lijkt de ervaring na enige tijd te zijn verwerkt, zonder negatieve

gevolgen. Niet iedereen slaagt er echter even goed in om de gevoelens die gepaard gaan met verlies te verwerken. Bij ouders blijken deze onverwerkte verlieservaringen te worden overgedragen op de kinderen (Main & Hesse, 1990; Ainsworth & Eichberg, 1991). Hoe dat gebeurt is echter nog onduidelijk. Met name is onduidelijk welk gedrag van de ouder verantwoordelijk is voor de overdracht. Deze studie gaat over de mogelijkheid om via observatie van het gedrag van moeders het mechanisme van overdracht in beeld te brengen. Hierbij gaan we uit van recente inzichten die zijn ontwikkeld vanuit de gehechtheidstheorie.

Bowlby (1989) heeft beschreven hoe kinderen in hun eerste levensjaar gehecht raken aan vertrouwde personen in hun omgeving, meestal de ouders. Deze gehechtheid uit zich in het zoeken van nabijheid van en contact met deze personen wanneer kinderen moe, ziek of bang zijn. Voor kinderen vormen de vertrouwde personen een veilige haven (Ainsworth, 1969), vanwaaruit ze de wereld kunnen verkennen. Ainsworth, Blehar, Waters en Wall (1978) hebben echter aangetoond dat er aanzienlijke kwalitatieve verschillen zijn in de manieren waarop kinderen hun ouders kunnen gebruiken als veilige haven, en dat die verschillen te maken hebben met de manier waarop ouders ingaan op de signalen van het kind.

Ainsworth en haar collega's ontwierpen een laboratoriumprocedure waarmee verschillen tussen één- tot anderhalfjarige kinderen in de kwaliteit van gehechtheidsrelaties aan het licht konden worden gebracht: de Vreemde Situatie. In deze procedure worden kinderen blootgesteld aan licht stressvolle omstandigheden, vooral doordat het kind enige minuten alleen gelaten wordt door de opvoeder – in een vreemde omgeving. De eerste keer gebeurt dat met een voor het kind onbekende persoon, de tweede keer is het kind helemaal alleen.

Main (1990) heeft de verschillen in kwali-

* Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een Pionierssubsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) aan M.H. van IJzendoorn (PGS 59-256).

** De auteurs zijn dank verschuldigd aan M. Main en E. Hesse van de Universiteit van Californië in Berkeley voor hun bijdrage aan het beoordelen van het oudergedrag. De auteurs danken T. Joels van de Universiteit van Haifa voor haar hulp bij de codering van de Vreemde Situatie procedure.

teit van gehechtheidsrelaties beschreven in termen van strategieën voor het omgaan met angst in aanwezigheid van de ouder. De strategie die veilig gehechte kinderen toepassen komt overeen met de instinctieve reactie op angst: het kind licht de ouder in over zijn gevoelens en onderneemt actie om contact of nabijheid tot stand te brengen. In de Vreemde Situatie zijn deze kinderen dan ook al snel getroost wanneer de gehechtheidsfiguur hen bij terugkeer oppakt, waarna ze de exploratie van de omgeving hervatten. De ouders van deze kinderen zijn over het algemeen sensitief: ze zijn gevoelig voor de signalen van hun kind, en reageren prompt en adequaat.

Voor onveilig gehechte kinderen is de situatie ingewikkelder. Ook zij zoeken een uitweg voor de angst die voortkomt uit de situatie, maar zij hebben ook rekening te houden met de ouder. De strategie van onveilig-vermijnd gehechte kinderen is om de eigen aandacht af te wenden van hun angstgevoelens. De ouder wordt genegeerd of vermeden. Dit zou te verklaren zijn uit het feit dat de ouders van deze kinderen vaak afwijzend reageren op de signalen van hun kind. Onveilig-ambivalent gehechte kinderen doen er daarentegen alles aan om de volle aandacht van de ouder te krijgen. Bij het minste teken van onraad zoeken zij contact en zijn dan zeer moeilijk te troosten. Vaak gaat het contactzoeken gepaard met uitingen van boosheid gericht op de ouder. Deze ouders zijn vaak beperkt beschikbaar voor hun kinderen, of zijn hierin inconsistent (Cassidy & Berlin, 1994). In de meeste studies worden twee op de drie kinderen geclassificeerd als veilig gehecht. Van de onveilige groepen is de onveilig-vermijnd gehechte groep meestal de grootste.

Main en Solomon (1990) ontdekten echter een vierde groep kinderen. Het enige wat deze kinderen gemeen hadden was dat hun gedrag tijdens de Vreemde Situatie niet goed paste in één van de hierboven geschetste patronen. Sommige kinderen reageerden tegenstrijdig op de terugkeer van hun opvoeder in de Vreemde Situatie, bijvoorbeeld wanneer vermijden en contactzoeken werden gecombineerd in het met afgewend gelaat naderen van de opvoeder. Andere kinderen vertoonden bizarre gedragingen, zoals het bevriezen van alle beweging in aanwezigheid van de opvoeder. Weer andere kinderen vertoonden tekenen van angst voor de

opvoeder op het moment dat ze die terug zagen komen. Meestal was bij kinderen die dergelijk gedrag vertoonden wel te bepalen of ze voor het overige konden worden geclassificeerd als veilig, dan wel onveilig-vermijnd of onveilig-ambivalent. Main en Solomon (1990) noemden deze kinderen gedesorganiseerd (type D – van Disorganized) in hun gehechtheidsrelatie met de opvoeder. Deze kinderen vertonen geen consistente strategie als oplossing voor angst in de aanwezigheid van hun opvoeder. Uit fysiologische metingen (Hertsgaard, Gunnar, Erickson & Nachmias, 1995; Spangler & Grossmann, 1993) bleek dat gedesorganiseerde kinderen na de Vreemde Situatie langer last hadden van stress-symptomen.

Follow-up onderzoek door Main en Cassidy (1988) en door Wartner, Grossmann, Fremmer-Bombik en Suess (1994) bij deze kinderen toonde aan dat zij op zesjarige leeftijd ook als gedesorganiseerd geclassificeerd konden worden, zij het dat desorganisatie zich op deze leeftijd anders manifesteert. Desorganisatie op éénjarige leeftijd voorspelde in één onderzoek gedragsproblemen (Goldberg, Gotowiec & Simmons, 1995) en in een ander onderzoek cognitieve problemen (Jacobsen, Edelstein, & Hoffmann, 1994) jaren later. Ander onderzoek vond een relatie met vijandig gedrag en agressie jegens klasgenoten (Lyons-Ruth, Alpern & Repacholi, 1993). Ook Wartner en haar collega's (1994) vonden op grond van observaties tijdens schooltijd dat gedesorganiseerde vijfjarigen minder competent waren in hun sociale gedrag. Ook de mentale en motorische ontwikkeling van gedesorganiseerde kinderen blijkt negatief te worden beïnvloed (Lyons-Ruth, Repacholi, McCleod & Silva, 1991).

Men stelde al snel vast dat desorganisatie vaak voorkwam bij kinderen die mishandeld of verwaarloosd werden (zie Cicchetti & Toth, 1995). Ook depressie bij de opvoeder bleek een rol te kunnen spelen (Dawson, Grofer Klinger, Panagiotides, Spieker & Frey, 1992; DeMulder & Radke-Yarrow, 1991). Maar in normale opvoedingssituaties – waar men kan aannemen dat dit soort problemen slechts een kleine groep betreft – komt deze classificatie toch nog in gemiddeld 15 procent van de gevallen voor (Van IJzendoorn, 1995). Wat kan hier de verklaring van zijn?

Rond dezelfde tijd dat Main en Solomon gedesororganiseerde gehechtheid ontdekten, ontwikkelden George, Kaplan en Main (1985) het Adult Attachment Interview (AAI), een interview voor volwassenen waarin de proefpersoon wordt uitgenodigd te vertellen over ervaringen die te maken hebben met gehechtheid. Dit zijn zowel ervaringen in de jeugd als ervaringen tijdens de volwassenheid. Main en Goldwyn (in druk) ontwikkelden voor dit interview een codeersysteem. Zij ontdekten namelijk dat de manier waarop volwassenen vertellen over hun gehechtheidservaringen een goede voorspeller is van de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met hun kinderen. Ouders van veilig gehechte kinderen bijvoorbeeld hadden uiteenlopende ervaringen, van positief tot negatief, maar ze hadden gemeen dat ze objectief maar toch met gevoel erover konden praten en zich bewust waren dat die ervaringen hen wellicht zouden kunnen hebben beïnvloed (Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 1994).

Aparte vragen uit het AAI gaan over mogelijke traumatische ervaringen en bij de meeste mensen zijn dat sterfgevallen. Uit de antwoorden van sommige mensen bleek dat het verlies nog niet te boven was gekomen. Dat kon blijken uit hoe ze over het verlies spraken, bijvoorbeeld wanneer iemand middenin een zin stilvalt, maar het kon ook blijken uit hun gedachtenwereld, bijvoorbeeld wanneer iemand in de tegenwoordige tijd spreekt over de overledene alsof die nog steeds in leven is. Het bleek dat ouders met dergelijke tekenen van mentale desorganisatie of desoriëntatie gedesororganiseerde kinderen hadden (Main & Hesse, 1990). Aan het codeersysteem voor het AAI werd daarom de classificatie voor onverwerkt verlies (U – van Unresolved) toegevoegd. Deze classificatie wordt ook toegepast op andere traumatische ervaringen. Uit onderzoek bleek al snel dat er een belangrijk onderscheid is tussen ouders die blijik geven van onverwerkt verlies en ouders die, ondanks het feit dat ook bij hen ingrijpende verliezen hebben plaatsgevonden, niet als onverwerkt worden geclassificeerd. Verlieservaringen op zichzelf bleken geen voorspeller te zijn van gedesororganiseerde gehechtheidsrelaties met kinderen. Onverwerkt verlies zoals vastgesteld met het AAI echter wel (Ainsworth & Eichberg, 1991). Dit ver-

band is later een aantal malen gerepliceerd (zie Van IJzendoorn, 1995).

Main en Hesse (1990) kwamen met de volgende hypothese om het verband tussen onverwerkt verlies en gedesororganiseerde gehechtheid te verklaren: onverwerkt verlies brengt ouders ertoe beangstigend, angstig en/of dissociatief gedrag (hierna kortweg: beangstigend gedrag) te vertonen tegenover hun kinderen. Hierdoor worden de kinderen geconfronteerd met een onoplosbare paradox: de veilige haven in geval van angst – namelijk de opvoeder – is voor het kind tegelijkertijd de bron van angst. Deze paradox zorgt ervoor dat deze kinderen geen coherente strategie kunnen ontwikkelen om met angst om te gaan bij deze ouder, en dat uit zich in gedesororganiseerde gehechtheid. Een verklaring voor dit beangstigend gedrag zou volgens Main en Hesse kunnen liggen in gedissocieerde gedachten en gevoelens. Hierbij baseerden zij zich op Liotti (1992). Liotti legde verband tussen onverwerkt verlies en dissociatie, waarbij dissociatie het proces is waarbij traumatische geheugenfragmenten gedeeltelijk ontoegankelijk raken. Dissociatie resulteert echter niet in een complete verdwijning van de herinneringen aan de traumatische gebeurtenis en iemand kan onwillekeurig zich de gedissocieerde geheugenfragmenten bewust worden. Het kan beangstigend zijn om in een soort flashback opnieuw de ingrijpende ervaringen en emoties gewaar te worden.

Om Main en Hesse's (1990) gedurfde hypothese te toetsen, is het noodzakelijk dat beangstigend gedrag kan worden vastgesteld. Aangezien onverwerkt verlies en gedesororganiseerde gehechtheid in ongeveer één op de vijf of zes gevallen voorkomen in normale, niet-klinische steekproeven, moet beangstigend gedrag ook in dergelijke gezinnen aan te treffen zijn. Het sterkste bewijs voor het belang van beangstigend gedrag zou bovendien zijn te leveren wanneer dit gedrag spontaan optreedt in de opvoedingssituatie zelf. Wij deden daarom een vooronderzoek naar de mogelijkheid om in een niet-klinische steekproef beangstigend gedrag vast te stellen door middel van de observatie van ongestructureerde moeder-kind interactie in de thuissituatie. Daarnaast zochten we naar eerste aanwijzingen ter ondersteuning van de theorie rondom onverwerkt verlies en gedesororganiseerde gehechtheid.

1 Methode

1.1 Steekproef en procedure

Twee gemeenten in de nabijheid van Leiden verleenden medewerking aan ons onderzoek. Op basis van het bevolkingsregister stuurden we aan 157 moeders die ongeveer 6 maanden daarvoor een kind hadden gekregen een brief waarin ze werden uitgenodigd om mee te doen aan het onderzoek. Van 138 moeders werd een antwoord verkregen, waarvan er 78 hun medewerking toezegden (respons ratio: 50%). Een selectie van 13 moeders vond plaats op basis van telefonisch en schriftelijk verkregen informatie. Acht moeders werden geselecteerd vanwege hoge scores op de BLAAQ-U (Berkeley-Leiden Adult Attachment Questionnaire-U gedeelte), een vragenlijst die een voorspelling geeft van de classificatie onverwerkt trauma op grond van het AAI (Main, Van IJzendoorn & Hesse, 1993). Vijf moeders werden geselecteerd vanwege lage scores op deze lijst. Alle moeders hadden verlieservaringen, hoewel er verschillen waren in het aantal en de nabijheid van de personen die waren overleden. Video-opnamen van de moeder-kind interactie vonden plaats als de kinderen 10 maanden oud waren. Deze duurden 3 tot 4 uur. De moeders werden geïnstrueerd om de normale, dagelijkse activiteiten te ondernemen, mits deze binnenshuis plaatsvonden. Rond de eerste verjaardag van de kinderen kwamen de moeders naar de universiteit voor het AAI. Toen de kinderen 14 maanden oud waren vond op het instituut de Vreemde Situatie plaats. Eén moeder uit de groep die hoog scoorde op de BLAAQ-U is verder niet meegenomen in dit verslag aangezien ook andere familieleden aanwezig waren tijdens de thuisopnamen.

Het opleidingsniveau van deze moeders was minimaal MAVO/MBO. De twee moeders die buitenshuis werkten, deden dat voor 28 en 32 uur per week. De gemiddelde leeftijd van de moeders was 30,6 jaar ($sd=2,33$) op het moment dat ze het kind kregen waarmee ze aan het onderzoek meededen. Voor drie moeders was dit kind de eerste, de andere negen moeders hadden tussen de één en de drie oudere kinderen. Er waren 3 jongens en 9 meisjes in de studie.

Om meer beangstigend gedrag te kunnen observeren, breidden we de groep van 12 uit

met vier moeder-kindparen uit een nog lopend onderzoek over hetzelfde thema. Ook deze moeders rapporteerden alle belangrijke verliezen, en scoorden hoog op de BLAAQ-U. Van deze paren zijn alleen vragenlijstgegevens en thuisobservaties beschikbaar. In één geval is nog wel de Vreemde Situatie afgenomen.

1.2 Instrumenten

1.2.1 Vragenlijsten

Toen de kinderen tussen de zes en acht maanden oud waren, werd bij alle moeders een vragenlijst afgenomen om vast te stellen welke verlieservaringen ze hadden meegemaakt. In de vragenlijst worden 22 mogelijke personen in de familie-, vrienden- en kennissenkring genoemd, waarbij kan worden aangegeven of een dergelijke persoon was overleden, en zo ja, of de profpersoon onder één dak had geleefd met deze persoon en hoe het contact was geweest met hem of haar.

Tegelijk werd ook een Nederlandse vertaling van de IBQ (Rothbart, 1981), de baby gedragsvragenlijst (BGV), afgenomen. Aan de hand van 59 items werden de volgende vier temperamentskenmerken gemeten: (a) glimlachen en lachen; (b) activiteitsniveau; (c) angst; en (d) troostbaarheid. Deze vier schalen zijn gebleken valide en betrouwbaar te zijn en stabiel over een periode van drie tot negen maanden (Rothbart, 1986). De kenmerken glimlachen en lachen, activiteitsniveau en angst konden worden gecombineerd tot één dimensie, namelijk reactiviteit (Rothbart, 1986).

Rond de eerste verjaardag namen we bij de geselecteerde moeders nog enkele vragenlijsten af, waaronder de Nederlandse vertaling van de 'Befindlichkeitsskala' (Bf-S) van Elsenga (1988) voor het meten van momentane depressie, en de BLAAQ-D (Main, Van IJzendoorn & Hesse, 1993) voor het meten van trekdepressie. Voor gegevens over de validiteit en betrouwbaarheid van deze schalen verwijzen we naar de betreffende auteurs.

1.2.2 Beangstigend gedrag

Aan de hand van informele observaties van gedrag van ouders tijdens Vreemde Situatie procedures en op basis van theoretische overwegingen (Main & Hesse, 1990; Hesse & Main, in prep.; Liotti, 1992; Main & Morgan,

1996) ontwikkelden Main en Hesse (1992) een codeersysteem voor gedrag van ouders dat kan leiden tot desorganisatie bij hun kinderen. Dit systeem is verder ontwikkeld en verfijnd in de loop van de huidige studie. De typen gedrag die worden onderscheiden zijn: a. beangstigend gedrag; b. angstig gedrag; c. andere indicaties dat een ouder in een enigszins dissociatieve toestand is geraakt. De onderscheiden angstige en dissociatieve gedragingen worden verondersteld beangstigend te zijn voor een baby wanneer ze vertoond worden door de moeder. De angstige gedragingen die in het systeem worden onderscheiden hebben voor het kind geen observeerbare oorzaak, en dat veroorzaakt indirect angst. Dissociatieve gedragingen kunnen ook beangstigend zijn, wanneer de moeder tijdelijk een andere en potentieel beangstigende werkelijkheid lijkt te beleven en daardoor uit haar gewone doen is.

Naast beangstigend, angstig en dissociatief gedrag onderscheiden we in het systeem ook onderdanig gedrag, geseksualiseerd gedrag, en niet direct beangstigend mogelijk dissociatief gedrag (bv. een moeder die dromerig met poppen speelt). Dat de gedragingen in deze laatste categorieën aparte scores krijgen is omdat ze niet direct angst hoeven op te roepen bij het kind. Ze zijn wel belangrijk, omdat ze mogelijk op andere manieren te maken kunnen hebben met desorganisatie.

Elk gedrag dat in één van de genoemde soorten beangstigend gedrag valt, krijgt een score van 1 tot 9 die de zwaarte van het gedrag aangeeft. Het codeersysteem geeft hiervoor een aantal aanwijzingen. Bijvoorbeeld: gedrag waarbij de moeder het kind aanvalt door het kind agressief beet te pakken en met haar gelaat en haar stem te bedreigen wordt op zichzelf al zwaar gerekend, maar wordt nog wat zwaarder gerekend als dat gebeurt wanneer het kind huult. Op basis van alle apart beoordeelde gedragingen komt men tot een eindscore, ook op een schaal van 1 tot 9. Hierbij wordt de hoogste score die voor een gedraging is toegekend als uitgangspunt genomen. Al naar gelang dergelijke ernstige gedragingen vaker voorkomen kan worden besloten de eindscore op te hogen. Eindscores hoger dan 5 leiden altijd tot de classificatie Fr (van Frightening, frightened, and/or dissociated). Bij een score van precies 5 moet de codeur zelf beslissen of

de moeder in de beangstigende of in de niet-beangstigende groep valt.

Een kwalitatieve screening van het materiaal werd ondernomen om te bepalen welke fragmenten voor codering in aanmerking kwamen. Elke opname werd gescreend voor beangstigend gedrag door twee personen, die beide vertrouwd waren met het codeersysteem voor beangstigend gedrag. Gedragingen werden geselecteerd om gecodeerd te worden wanneer ze leken op de gedragsbeschrijvingen in het codeersysteem, of wanneer het gedrag leek te beantwoorden aan de definitie van beangstigend gedrag. Verschillende nieuwe vormen van beangstigend gedrag kwamen hierdoor aan het licht. Hierdoor moest echter wel een aantal gevallen opnieuw worden gescreend.

De scores werden in consensus toegekend door de vier auteurs, Main en Hesse. Hier worden alleen de classificaties gerapporteerd. Er is aan dit onderzoek geen bepaling van de interbeoordelaarbetrouwbaarheid voorafgegaan. Twee van de huidige codeurs bereikten in een andere studie een betrouwbaarheid van .83 (Schuengel, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg & Blom, 1996). De codeurs waren blind voor de classificatie van de moeders als onverwerkt ten aanzien van een trauma of verlies, en voor de classificatie van de kinderen als gedesorganiseerd.

1.2.3 GehechtheidsBiografisch Interview

Zoals hierboven al is beschreven ontwikkelden George, Kaplan en Main (1985) een semi-structureerd interview, het Adult Attachment Interview (gehechtheidsbiografisch interview; AAI), gericht op de representatie van gehechtheidservaringen. Aan de hand van het codeersysteem van Main en Goldwyn (in druk) worden de verschillende manieren om over die ervaringen te spreken onderscheiden, om zo te komen tot een classificatie. Het coderen vindt plaats op grond van een letterlijke transcriptie van het interview. Uit het transcript wordt alle informatie weggelaten die mogelijk de geïnterviewde zou kunnen identificeren. Voor dit onderzoek zijn alleen de delen van het interview getranscribeerd die te maken hadden met traumatische ervaringen en verlies. Op deze transcripten werd het codeersysteem voor onverwerkt trauma en onverwerkt verlies toegepast. Dit codeersysteem onderscheidt de ver-

schillende vormen waarin onverwerkt verlies naar buiten kan komen, zoals in versprekingen of in de manier waarop de verlieservaring wordt beschreven of verklaard. De sterkte van de gevonden aanwijzingen wordt uitgedrukt op een schaal van 1 tot 9. Scores hoger dan 5 leiden altijd tot de classificatie onverwerkt verlies. Bij een score van precies vijf moet de codeur de keuze maken.

Bakermans-Kranenburg (1993) heeft aangetoond dat de codering van het AAI betrouwbaar kan geschieden, dat de classificatie stabiliteit vertoont wanneer het enkele maanden later opnieuw wordt afgenomen, en dat de uitkomst onafhankelijk is van de persoon van de interviewer. Daarnaast bleek het AAI te beschikken over discriminante validiteit: de uitkomst was onafhankelijk van intelligentie, sociale wenselijkheid en autobiografisch geheugen. De codering van onverwerkt verlies en onverwerkt trauma in dit onderzoek werd gedaan door de derde auteur. Zij nam deel aan twee trainingen in het codersysteem, gegeven door M. Main en E. Hesse. Zij rapporteerde een hoge intercodeurbetrouwbaarheid voor de classificatie van onverwerkt verlies: 88% overeenstemming over 16 gevallen (Bakermans-Kranenburg, 1993).

1.2.4 *Vreemde Situatie procedure*

De Vreemde Situatie procedure van Ainsworth en haar collega's (1978) – twee scheidingen en herenigingen van opvoeder en kind in een onbekende omgeving, alsmede een ontmoeting met een onbekende volwassene – is hierboven al enigszins beschreven. De kinderen kunnen bijna altijd worden geclassificeerd in één der drie groepen: veilig (B); onveilig-vermijdend (A); onveilig-ambivalent (C). Als het gedrag van het kind niet valt binnen één van deze patronen, kan het aan de categorie 'onclassificeerbaar' (CC – van Cannot Classify) worden toegewezen. Altijd wordt het kind geclassificeerd als gedesorganiseerd (D) als zijn score op de schaal van Main en Solomon (1990) voor dergelijk gedrag hoger is dan vijf. Bij een score van vijf moet de codeur een beslissing nemen. Ook al wordt de D-classificatie toegekend, daarnaast wordt het kind ook altijd ingedeeld in één van de groepen A, B, C of CC.

De classificatie van de kinderen en de beoordeling van gedesorganiseerde gehech-

heid werden verricht door codeurs die blind waren voor alle andere informatie over de moeder-kindparen. Alle codeurs waren getraind door Main en Hesse. Intercodeur overeenstemming was adequaat, met overeenstemming voor de D-classificatie tussen 83% en 96%.

2 Resultaten

2.1 *Verbanden tussen de variabelen*

In Tabel 1 zijn de resultaten samengevat van de verschillende metingen. Op basis van deze gegevens hebben we de verbanden uit het model van Main en Hesse (1990) statistisch getoetst. De toetsen die hieronder zijn beschreven zijn gebaseerd op verschillende aantallen personen vanwege het ontbreken van sommige gegevens. Vanwege de kleine aantallen zijn alle verbanden non-parametrisch getoetst. Voor het bepalen van de significantie van verbanden tussen twee dichotome variabelen is voor kleine steekproeven de éenzijdige Fisher's Exact Test toepasselijk (Verbeek & Kroonenberg, 1993). Aangezien het hier gaat om een verkennende studie met een beperkte omvang naar een aantal nauw omschreven hypothesen, hanteren we een alpha van 0,10 om daarmee het gevaar van type II fouten enigszins te verminderen. Om een indruk te krijgen van het belang van de bevindingen zijn effectgrootte indicatoren belangrijker dan p -waarden. Wij rapporteren daarom ook de ϕ -waarde voor het verband in kruistabellen, aangezien deze op dezelfde manier is te interpreteren als r . Definitieve conclusies kunnen vaak pas worden getrokken op grond van meta-analyse van meerdere studies van hetzelfde verband en daarbij tellen alleen effectgrootten, en geen p -waarden (Rosnow & Rosenthal, 1992).

In 8 van de 11 gevallen (73%) correspondeerde onverwerkt verlies bij de moeders met gedesorganiseerde gehechtheid bij de kinderen ($\phi=0,45$; Fisher's Exact Test: $p=0,20$). In 9 van de 12 gevallen (75%) correspondeerde onverwerkt verlies met beangstigend gedrag bij de moeders ($\phi=0,60$; Fisher's Exact Test: $p=0,07$). In slechts 6 van de 12 gevallen (50%) correspondeerde beangstigend oudergedrag met gedesorganiseerde gehechtheid bij de kinderen ($\phi=0,13$; Fisher's Exact Test: $p=0,59$).

Tabel 1
Uitkomsten per moeder-kind dyade

	AAI ^a be- angstigend gedrag		SSP ^b		Fr-gedrag ^c					reacti- viteit baby	leeftijd bij seks bevalling	verlies/ leeftijd		
	U	gedrag	D	ABC	I	II	III	IV	V					
1	7,5	wel	6	B	+						-1,85	meisje	30	grootvader/27
2	7	wel	1	B	+						-1,81	meisje	30	vader/20
3	6	wel	5	B	+						-1,32	meisje	25	vader van vriendin/14-15
4	5	wel	7	A	+			-			-2,11	jongen	28	beste vriend/27
5	5,5	wel	5,5	B		+					-1,37	meisje	31	vader/22
6	1	niet	1	B	-						-2,04	jongen	31	vader schoonzus/--
7	4,5	niet	--	--							-1,71	jongen	30	nicht van moeder/26-27
8	2	niet	6	B							-2,21	meisje	32	vader/32
9	2	niet	1	A	-						-2,14	meisje	28	vriend/18-kind van zus/--
10	1	wel	1	B	-	+	-	-			-1,62	meisje	34	grootouders/12-16-20-31
11	4	wel	2	B	+						-1,60	meisje	31	vriend/18
12	1	wel	1	B	+						-2,40	meisje	30	grootouders/5-6
13	--	wel	--		+						-2,09	jongen	--	--
14	--	wel	--			+		-			-1,89	meisje	--	--
15	--	wel	--		+		-				-1,70	meisje	--	--
16	--	niet	1	B					+		-2,36	meisje	33	goede vriend/19-vader/34

Opmerking. Ontbrekende gegevens worden aangegeven met twee streepjes (--). Dyades 13 tot en met 16 zijn afkomstig uit een andere steekproef.

^a Adult Attachment Interview. Onderstreepte scores geven aan dat de moeder geclassificeerd werd als onverwerkt ten aanzien van een verlies (U).

^b Strange Situation Procedure. Onderstreepte scores geven aan dat het kind geclassificeerd werd als gedesorgeriseerd (D). Kinderen konden daarnaast geclassificeerd worden als veilig (B), onveilig-vermijdend (A), en onveilig-afwerend gehecht (C).

^c Beangstigend gedrag. De categorieën voor Fr-gedrag zijn: I. beangstigend gedrag; II. angstig gedrag; III. gedissocieerd gedrag. Daarnaast worden onderscheiden: IV. timide/ onderdanig gedrag; V. geseksualiseerd gedrag. Een plus-teken geeft aan dat het gedrag binnen een bepaalde categorie voldoende was voor een Fr-score van vijf of hoger. Een minus-teken geeft aan dat het gedrag in deze categorie voldoende was voor een score tussen de één en de vijf. Een spatie geeft aan dat dit gedrag niet werd waargenomen.

In dit onderzoek hanteerden we voor het oudergedrag een tweedeling in beangstigend en niet beangstigend. Vervolgonderzoek zou daarnaast gebruik dienen te maken van schaalcores, aangezien continue variabelen vaak robustere verbanden opleveren. Dit blijkt al als we voor onverwerkt verlies en voor gedesorgeriseerde gehechtheid gebruik maken van schaalcores. De Spearman rangorde correlatie tussen de schaalcores voor onverwerkt verlies en desorganisatie was statistisch significant ($r_s=0,51$; $p=0,05$). Het verschil tussen beangstigende en niet beangstigende moeders in score op de schaal voor onverwerkt verlies was ook significant (Mann-Whitney $U=8,0$; $p=0,09$). Het verschil in de scores van hun kinderen op de schaal voor desorganisatie/desoriëntatie werd echter niet significant (Mann-Whitney $U=11,0$; $p=0,18$).

We hebben getest of de gevonden effecten samenhangen met verschillen in temperament van de kinderen. We kunnen de Kendall Tau-b

gebruiken als maat voor de samenhang tussen de verschillende variabelen in dit onderzoek (Verbeek & Kroonenberg, 1993). Dit stelt ons in staat om de Kendall partiële rangorde correlatie (Siegel, 1956) te berekenen. Controle voor verschillen in reactiviteit ($n=11$) leverde geen verandering van betekenis op voor de verbanden tussen U, Fr en D.

Op dezelfde manier hebben we getest of depressie een rol kon spelen. Voor geen van de verbanden tussen U, Fr en D was er een daling van betekenis wanneer werd gecontroleerd voor de scores op de twee depressie schalen (Bf-S en BLAAQ-D; $n=9$).

2.2 Beangstigend gedrag

We kozen voor een oververtegenwoordiging van proefpersonen met hoge scores op de BLAAQ-U in de verwachting dat beangstigend gedrag slechts sporadisch zou komen in normale steekproeven. Dit bleek niet het geval. Van de onderzoeksgroep van 12 moeders wer-

den 8 moeders geclassificeerd als Fr. Deze 8 waren afkomstig uit een steekproef van 78 moeders, hetgeen betekent dat van deze groep van 78 minstens 10% van de moeders beangstigend, angstig en/of dissociatief gedrag vertoont.

Tabel 1 geeft aan wat voor gedragingen werden waargenomen bij de moeders die geclassificeerd werden als Fr. Opvallend is dat vooral beangstigend gedrag de doorslag gaf: in 8 van de 12 gevallen. Drie moeders werden geclassificeerd op grond van angstig gedrag. Eén moeder vertoonde alleen geseksualiseerd gedrag (zie hieronder).

Door de screening werd een aantal beangstigende gedragingen ontdekt dat in het systeem moest worden opgenomen, aangezien ze niet omschreven waren, maar wel binnen de definitie passen. Snelle bewegingen naar het gezicht van het kind toe stonden omschreven, maar een langzame beweging met de hand naar het gezicht toe, waarna de hand over de ogen werd gedrukt moest ook als beangstigend worden beschouwd. Een moeder stond voortdurend in een houding die niet kon worden omschreven als aanvallend, maar eerder als dreigend. Twee moeders sperden hun ogen zeer wijd open tegenover het kind, in een uitdrukking van afkeer of angst.

Een moeder vertoonde een patroon van angstig gedrag, waarbij de individuele gedragingen volgens het systeem geen hoge score konden opleveren. Vanwege het herhaaldelijk weglopen uit de buurt van het kind en het om het kind heen bewegen met de grootst mogelijke afstand kreeg deze moeder echter een verhoogde score. Dezelfde moeder gaf verbaal aan bij bepaald gedrag van haar kind dat ze er bang van werd. Deze mogelijkheid moest ook in het

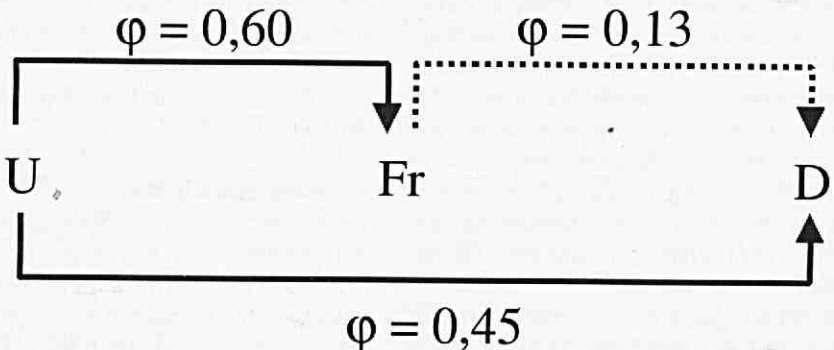
systeem worden opgenomen. Een andere moeder vertoonde overdreven schrikreacties wanneer haar kind viel.

Andere nieuwe gedragingen werden gevonden die kunnen worden geïnterpreteerd als uitingen van een dissociatieve toestand, zoals een onverklaarbare combinatie van knikken, slikken en kijken naar het kind, of opwaarts rollende ogen.

Een moeder kuste en beroerde met haar lippen langdurig het gezicht, de mond en het lichaam van haar kind, met een dromerige gelaatsuitdrukking. We concludeerden dat dit erotiserend gedrag conflicteerde met de expressie van gehechtheid door het kind en met verzorging en opvoeding door de ouder. Dit gedrag werd geschaard onder geseksualiseerd gedrag.

3 Discussie

De belangrijkste vraag, namelijk of het mogelijk is om door middel van naturalistische observatie beangstigend gedrag vast te stellen bij niet-klinische moeders, kon bevestigend worden beantwoord. Verder vonden we met onze bescheiden steekproef nu al enkele veelbelovende aanwijzingen voor het model voor de intergenerationele overdracht van onverwerkt verlies. In Figuur 1 zijn de belangrijkste resultaten samengevat. De hypothese dat onverwerkt verlies samengaat met beangstigend gedrag vindt enige ondersteuning. We vonden een sterk verband, zij het dat we vanwege de kleine aantallen en het lage significantieniveau nog moeten afwachten of de resultaten in ander onderzoek gerepliceerd worden. We hebben echter geen bevestiging dat moeders die derge-

Figuur 1. Het intergenerationele model en de in deze studie gevonden effectgrootten

lijk gedrag vertonen ook vaker kinderen hebben die gedesorganiseerd zijn. De kinderen lijken wel een indirecte invloed te ondervinden. Uit eerder onderzoek bleek al de samenhang tussen onverwerkt verlies en desorganisatie. Een meta-analyse leverde een gecombineerde effectgrootte r op van 0,31 (Van IJzendoorn, 1995). De in dit onderzoek gevonden effectgrootte van 0,45 mag dan vanwege de kleine aantallen niet statistisch significant zijn, deze wijkt niet in ongunstige zin af van het algemeen gevonden effect.

De rol van temperamentskenmerken van de kinderen bleek bescheiden. Bedacht moet worden dat de meting van temperamentskenmerken van de kinderen berust op rapportage door de moeders zelf. In onderzoek naar kinderen van depressieve ouders is bijvoorbeeld gebleken dat ouders met affectieve stoornissen de problemen bij hun kinderen overschatten (Fergusson, Lynskey & Horwood, 1993). In dit onderzoek leek depressie zoals gemeten met de Nederlandse versie van de Bf-S en de BLAAQ-D bij de moeder geen rol te spelen bij de verbanden tussen onverwerkt verlies, beangstigend gedrag en desorganisatie.

In het onderzoek naar de overdracht van de representatie van gehechtheid bij ouders op de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie met het kind is de gangbare verklaring voor deze overdracht dat de representatie van gehechtheid de sensitiviteit van de opvoeders beïnvloedt. Deze verschillen in sensitiviteit zouden de verschillen in de kwaliteit van de gehechtheidsrelaties van de kinderen verklaren. De Wolff (1996) toont aan in haar meta-analyse dat er een verband bestaat tussen sensitiviteit van de ouder en kwaliteit van gehechtheid van het kind, maar dat dit verband niet groot genoeg is om de sterke intergenerationele overdracht van gehechtheid te verklaren. Daarom wordt er gesproken van de 'transmission gap' (Van IJzendoorn, 1995). Een dergelijke transmission gap lijkt ook in dit onderzoek aan de orde. Ook hier is de 'zwakste schakel' in het model de beïnvloeding van de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie door het gedrag van de moeder.

Mogelijk is er sprake van drempel-effecten. Desorganisatie wordt in de Vreemde Situatie vastgesteld als blijkt dat het kind geen uitweg heeft voor de stress die is opgeroepen door de situatie. Dit zou komen doordat de moeder zelf

een bron van angst is voor het kind (Main & Hesse, 1990). Wanneer echter de ervaringen met de moeder mild beangstigend waren, kunnen sommige kinderen wellicht hun angst voor hun moeder opzij zetten en een veilig patroon van gehechtheidsgedrag vertonen. Het was bijvoorbeeld opvallend dat twee kinderen tijdens de thuisobservaties, waar de moeders beangstigend gedrag vertoonden, wél gedesorganiseerd gedrag vertoonden, maar tijdens de Vreemde Situatie niet. Dit zou er echter ook op kunnen duiden dat de Vreemde Situatie voor sommige kinderen niet de optimale context is om desorganisatie vast te stellen, wanneer deze kinderen bij andere bronnen van stress en in een andere omgeving wel als gedesorganiseerd zouden worden getypeerd.

Aan de codering van beangstigend gedrag ging nu een screening van de relevante fragmenten vooraf. Het bleek dat een screening ook noodzakelijk is om te voorkomen dat de codeurs 'besmet' worden met informatie over desorganisatie bij de kinderen. Twee kinderen reageerden op beangstigend gedrag met gedesorganiseerd gedrag, ernstig genoeg om hen als gedesorganiseerd te kunnen classificeren – zou het gedrag zijn vertoond tijdens de Vreemde Situatie.

Een belangrijke vraag in dit onderzoek was of de methode van naturalistische observatie geschikt is voor het valide vaststellen van beangstigend gedrag. Een bedreiging voor de validiteit zou kunnen zijn dat moeders met onverwerkt verlies anders reageren op de aanwezigheid van de videocamera dan moeders zonder onverwerkt verlies. Personen met onverwerkt verlies zouden in het algemeen angstiger kunnen zijn en daardoor meer angst hebben voor camera's. Om de situatie voor de moeders minder bedreigend te maken richtten de onderzoekers de camera, wanneer moeder en kind niet samen in beeld konden worden gebracht, voornamelijk op het kind. Moeders met angst voor de camera zouden er daardoor toe hebben kunnen komen om een zo groot mogelijke afstand te bewaren tot het kind, zodat ze zelf zo min mogelijk gefilmd zouden worden. Dit zou dan ten onrechte kunnen worden geïnterpreteerd als angstig gedrag.

In dit onderzoek vertoonden drie moeders voornamelijk angstig gedrag in tegenstelling

tot het direct beangstigende gedrag. Bij één moeder werd geen AAI afgenomen, maar ze scoorde hoog op de BLAAQ-U. Een andere moeder werd inderdaad geclassificeerd als onverwerkt op het AAI, maar de derde moeder werd niet geclassificeerd als onverwerkt. Alleen deze moeder vertoonde gedrag zoals hierboven beschreven: afstand houden van het kind, haar lichaam zo ver mogelijk van het kind vandaan houden, zich terugtrekken wanneer het kind naderde. De interpretatie van haar gedrag was dan ook in eerste instantie dat er sprake was van angst voor de camera. Maar het gedrag verminderde niet naarmate de moeder langer aan de camera werd blootgesteld, en ze vertoonde het gedrag op verschillende manieren, en telkens als een reactie op de toenadering door het kind en niet louter de nabijheid van het kind. Eén van de conclusies die hieruit kan worden getrokken is dat de relatief lange duur van de thuisopnamen (twee bezoeken van elk anderhalf à twee uur) van cruciaal belang is. Niet alleen stelt dit de proefpersonen in staat om aan de aanwezigheid van de camera te wennen, het geeft ook meer gelegenheid om een bepaald type gedrag in verschillende verschijningsvormen te observeren.

In aanmerking nemend dat beangstigend gedrag vaak voorkwam in de onderzoeksgroep, kunnen we concluderen dat de aanwezigheid van de camera en de camerapersoon moeders niet weerhoudt dergelijk gedrag te vertonen. Dit spoort met de veronderstelling van Main en Hesse (1990) dat het hier gaat om gedrag dat aan de bewuste controle ontsnapt. Het lijkt ook waarschijnlijk dat de dagelijkse omgeving van het eigen huis hiervoor een betere context is dan de laboratoriumsituatie (Hesse & Main, in prep.). Zo heeft Liotti (1992) een geval beschreven van een moeder met onverwerkt verlies die extreem reageerde wanneer haar kind in de buurt kwam van gebroken glas. Dit illustreert dat juist een grote variëteit van prikkels en voorwerpen gewenst is als het erom gaat vast te stellen of iemand beangstigend gedrag vertoont tegenover zijn of haar kind. De laboratoriumsituatie is hiervoor te beperkt.

Deze studie leert dat beangstigend gedrag van opvoeders een belangrijke nieuwe gedragscategorie is, die mogelijk meer licht kan werpen op de problematische start van sommige

kinderen. Naturalistische observatie lijkt geschikt te zijn voor het betrouwbaar vaststellen van dit gedrag. Inmiddels is in een grotere studie bij 85 moeders en kinderen, gebruikmakend van dezelfde methode, vastgesteld dat beangstigend gedrag inderdaad gedesorganiseerde gehechtheid voorspelt (Schuengel, Van IJzendoorn, Bakermans-Kranenburg & Blom, 1997). Tevens werd een belangrijk interactie-effect gevonden tussen onverwerkt verlies en veilige gehechtheid van de moeder zelf: veilige moeders met onverwerkt verlies scoorden laag op de schaal voor beangstigend gedrag, onveilige moeders met onverwerkt verlies scoorden hoog. Moeders zonder onverwerkt verlies hadden scores hier tussenin, waarbij er geen verschillen waren tussen veilige en onveilige moeders. De uitkomsten van dit zowel als het huidige onderzoek wijzen erop dat beangstigend gedrag verweven is met onverwerkte verliezen in het verleden van de moeders.

Literatuurlijst

- Ainsworth, M.D.S. (1969). Object relations, dependency, and attachment: A theoretical review of the infant-mother relationship. *Child Development, 40*, 969-1025.
- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M.D.S., & Eichberg, C. (1991). Effects on infant-mother attachment of mother's unresolved loss of an attachment figure, or other traumatic experience. In C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde & P. Marris (Eds.), *Attachment across the life cycle* (pp. 160-183). London: Routledge Tavistock.
- Bakermans-Kranenburg, M.J. (1993). *Het gehechtheidsbiografisch interview: Betrouwbaarheid en discriminante validiteit*. Ongepubliceerd proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.
- Bowlby, J. (1989). *Attachment* (2nd ed.). London: Penguin.
- Cassidy, J., & Berlin, L.J. (1994). The insecure/ambivalent pattern of attachment: Theory and research. *Child Development, 65*, 971-991.
- Cicchetti, D., & Toth, S.L. (1995). A developmental psychopathology perspective on child abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 34*, 541-565.

- Dawson, G., Grofer Klinger, L., Panagiotides, H., Spieker, S., & Frey, K. (1992). Infants of mothers with depressive symptoms: Electroencephalographic and behavioral findings related to attachment status. *Development and Psychopathology, 4*, 67-80.
- DeMulder, E.K., & Radke-Yarrow, M. (1991). Attachment with affectively ill and well mothers: Concurrent behavioral correlates. *Development and Psychopathology, 3*, 227-242.
- Elsenga, S. (1988). Een zelfbeoordelingschaal voor depressie. *Tijdschrift voor Psychiatrie, 30*, 114-126.
- Fergusson, D.M., Lynskey, M.T., & Horwood, L.J. (1993). The effect of maternal depression on maternal ratings of child behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology, 21*, 245-269.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). *Adult attachment interview*. Unpublished manuscript.
- Goldberg, S., Gotowiec, A., & Simmons, R.J. (1995). Infant-mother attachment and behavior problems in healthy and chronically ill preschoolers. *Development and Psychopathology, 7*, 267-282.
- Hertsgaard, L., Gunnar, M., Erickson, M.F., & Nachmias, M. (1995). Adrenocortical responses to the strange situation in infants with disorganized/disoriented attachment relationships. *Child Development, 66*, 1100-1106.
- Hesse, E., & Main, M. (in prep.). *Frightened behavior in traumatized but non-maltreating parents: Potential risk factor with respect to anxiety*. University of California at Berkeley.
- Ijzendoorn, M.H. van (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin, 117*, 387-403.
- Ijzendoorn, M.H. van, & Bakermans-Kranenburg, M. J. (1994). Intergenerationele overdracht van gehechtheid: De stand van zaken in het psychometrisch, klinisch en pedagogisch onderzoek. *Kind en Adolescent, 15*, 1-24.
- Jacobsen, T., Edelstein, W., & Hofmann, V. (1994). A longitudinal study of the relation between representation of attachment in childhood and cognitive functioning in childhood and adolescence. *Developmental Psychology, 30*, 112-124.
- Liotti, G. (1992). Disorganized disoriented attachment in the etiology of the dissociative disorders. *Dissociation, 5*, 196-204.
- Lyons-Ruth, K., Alpern, L., & Repacholi, B. (1993). Disorganized infant attachment classification and maternal psychosocial problems as predictors of hostile-aggressive behavior in the preschool classroom. *Child Development, 64*, 572-585.
- Lyons-Ruth, K., Repacholi, B., McCleod, S., & Silva, E. (1991). Disorganized attachment behavior in infancy: Short-term stability, maternal and infant correlates, and risk-related subtypes. *Development and Psychopathology, 3*, 377-396.
- Main, M. (1990). Cross-cultural studies of attachment organization: Recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development, 33*, 48-61.
- Main, M., & Cassidy, J. (1988). Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology, 24*, 415-426.
- Main, M., & Goldwyn, R. (in druk). *Adult attachment scoring and classification systems*. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Main, M., & Hesse, E. (1990). Parents' unresolved traumatic experiences are related to infant disorganized attachment status: Is frightened and/or frightening parental behavior the linking mechanism? In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 161-182). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Main, M., & Hesse, E. (1992). *Frightening, frightened, timid, dissociated or disorganized behavior on the part of the parent: A coding system for use with videotaped parent-infant interactions in the home or laboratory setting*. Unpublished manuscript, University of California at Berkeley.
- Main, M., & Morgan, H. (1996). Disorganization and disorientation in infant strange situation behavior: Phenotypic resemblance to dissociative states? In L. Michelson & W. Ray (Eds.), *Handbook of dissociation: Theoretical, empirical and clinical perspectives* (pp. 107-138). New York: Plenum Publishing.
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121-160). Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Main, M., IJzendoorn, M.H. van, & Hesse, E. (1993, March). *Adolescent attachment organization: Findings from the BLAAQ self-report inventory, and relations to absorption and dissociation*. Paper presented at the 60th meeting of the Society for Research in Child Development, New Orleans, LA.
- Rosnow, R.J., & Rosenthal, R. (1992). Statistical procedures and the justification of knowledge in psychological science. In A.E. Kazdin (Ed.), *Methodological issues & strategies in clinical research* (pp. 295-314). Washington, DC: APA.
- Rothbart, M.K. (1981). Measurement of temperament in infancy. *Child Development*, 52, 569-578.
- Rothbart, M.K. (1986). Longitudinal observation of infant temperament. *Developmental Psychology*, 22, 356-365.
- Schuengel, C., IJzendoorn, M.H. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., & Blom, M. (1996). *Observation procedures frightening, frightened, and/or dissociated maternal behavior*. Ongepubliceerd manuscript, Rijksuniversiteit Leiden.
- Schuengel, C., IJzendoorn, M.H. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., & Blom, M. (1997, April). Frightening, frightened and/or dissociated behavior, unresolved loss and infant disorganization. In D. B. Jacobvitz (Chair), *Caregiving correlates and longitudinal outcomes of disorganized attachment in infants*. Symposium conducted at the Biennial Meeting of the Society for Research in Child Development, Washington, DC.
- Siegel, S. (1956). *Nonparametric statistics: For the behavioral sciences*. New York: McGraw-Hill.
- Spangler, G., & Grossmann, K.E. (1993). Biobehavioral organization in securely and insecurely attached infants. *Child Development*, 64, 1439-1450.
- Verbeek, A., & Kroonenberg, P.M. (1993). *Fisher 3.10: Testing independence in rxc tables*. Groningen: iec ProGamma.
- Wartner, U.G., Grossmann, K., Fremmer-Bombik, E., & Suess, G. (1994). Attachment patterns at age six in South Germany: Predictability from infancy and implications for preschool behavior. *Child Development*, 65, 1014-1027.
- Wolff, M.S. de (1996). *Maternal interactive behavior and infant attachment: A meta-analysis*. Ongepubliceerd proefschrift, Rijksuniversiteit Leiden.

Auteurs

C. Schuengel is als Universitair Docent verbonden aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden.

M.H. van IJzendoorn is als Hoogleraar verbonden aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden.

M.J. Bakermans-Kranenburg is als Universitair Docent verbonden aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden.

M. Blom is studente aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden.

Adres: Vakgroep Algemene Pedagogiek, RU Leiden, Wassenaarseweg 52, Postbus 9555, 2300 RB Leiden

Abstract

Unresolved loss, disorganized attachment, and frightening parental behavior: A pilot-study

C. Schuengel, M.H. van IJzendoorn, M.J. Bakermans-Kranenburg & M. Blom. Pedagogische Studiën, 1997, 74, 355-366.

Unresolved loss in parents appears to be associated with disorganized infant attachment (Van IJzendoorn, 1995). One explanation presumes that these parents show frightening behavior (Main & Hesse, 1990). We observed the home behavior of 16 mothers with their infants. Unresolved loss was determined with the Adult Attachment Interview (George, Kaplan & Main, 1985). Disorganized attachment was determined in the Strange Situation. We found frightening behavior appearing during the home observations, and the behavior was associated with unresolved loss. We did not find an association between frightening behavior and disorganized attachment.